

Rudskoga kyrka, Karlstad stift.

Undersökning av tornet

Daniel Eriksson 2015-09-22

Bygg &
Hantverk i Karlskoga

Bakgrund

Vid ett besök i tornet tidigare under året av undertecknad, upptäcktes ett antal återanvända delar som starkt påminde om delar från en medeltida timmerkyrka.

Detta besök finns närmare redovisat i rapport ”Rudskoga kyrka, upptäckter i tornet 2015-01-29”

Med anledning därav söktes, och beviljades pengar ur ”Stiftelsen kulturmiljöfond Värmland”, för att göra en djupare undersökning av materialet.

Denna rapport är resultatet av undersökningen.

Historik

Fokus för denna undersökning har legat på det befintliga källmaterialet i tornet. Ingen sökning i skriftliga källor har gjorts förutom de båda nedanstående exemplen. Det första är hämtat ur ”Om Rudskoga kyrka och socken, Richard Orremo 1953”

”Vid Skagerns strand ligger Rudskoga kyrka, vackert belägen på en gammal kultplats. Den första kyrkan byggdes under första hälften av 1400-talet. Det var en liten träkyrka, möjligen i stil med Södra Råda gamla kyrka. I slutet av 1600-talet ombyggdes den, varpå följde ett ivrigt restaureringsarbete invändigt. Under den stora ofredens tid ombyggdes klockstapeln, som nu är helt försvunnen. Träkyrkan synes emellertid ha varit mycket bristfällig, och efter många års diskussioner tillkom det nuvarande Rudskogatemplet, invigt den 21 september 1777 av biskopen Daniel Herweghr. Stenkyrkan ligger några meter längre norrut än sin föregångare.”

Bland inventarierna nämns bland annat ett altarskåp i form av ett inhemskt arbete från 1400-talets slut, samt en madonnafigur från 1100-talets slut.

Den andra skriftliga källan är ”Medeltida träkyrkor del2 ” av Erland Lagerlöf 1985. Där kan man läsa:

”Denna kyrka föregicks av en liten träkyrka, troligen en timmerkyrka från medeltiden, men tillbyggd och utökad 1689.”

”Den gamla kyrkan i Rudskoga säges ha varit 18 alnar lång och haft tak- och väggmålningar som i Södra Råda.”

Där finns också ett citat av N G Djurklou: ”Rudaskogen, då man först finner den i permebrefven onämnd, tillhörde Riseberga kloster, som erhållit densamma af fru Helena Pedersdotter, troligtvis i början av 1200-talet. De förträffliga odlingslägenheterna blefvo begärligt eftersökta och befolkningens tillväxt föranledde snart uppbyggandet af en egen kyrka.”

Undersökningen

Undersökningen utfördes under en dag i september av Daniel Eriksson, Bygg & Hantverk i Karlskoga AB/Traditionsbärarna (undertecknad), samt Bengt Bygdén, Bengt Bygdéns

Bygghantverk/Traditionsbärarna.

Alla foton av Daniel Eriksson.

Utän tvekan finns här ett stort antal delar från en medeltida timmerkyrka.

Det är dels delar i form av väggtimmer, samt med största sannolikhet även takstolsdelar bl.a. i form av högben.

Totalt är det frågan om över 100 löpmeter virke.

Det fanns inte utrymme i denna budget för att göra en grundlig uppmätning och ritningar för att kunna markera de medeltida delarna. Vi gjorde endast enkla skisser för internt bruk. De skisserna kan vara svårtolkade och publiceras inte i denna rapport.

I de övre bjälklagen ingår ett antal medeltida väggtimmer. Väggtimmer och klenare virken i form av takstolsdelar förekommer också längre upp i tornhuven.

Utöver detta finns ett antal delar med ålderdomlig karaktär som genom verktygsspåren skiljer sig från, men till sin utformning liknar, de medeltida delarna. Dessa delar kan härröra från reparationer och ombyggnader av den medeltida träkyrkan.

Det medeltida materialet i Rudskoga kyrka är sedan tidigare helt okänt, och kommer med allra största sannolikhet från den nuvarande kyrkans föregångare.

Detta är ett mycket bra exempel på hur värdefulla kyrkvindarna är som källmaterial. Trots att det i detta fall är en kyrka, som i sin helhet nybyggdes under 1700-talet, döljer sig mycket viktig information här.

Det borde vara angeläget att göra en mer omfattande inventering i Karlstad stift, för att få klarhet i vad kyrkvindarna döljer. Det måste inte nödvändigtvis vara inriktat på medeltida delar, utan kan vara en allmän inventering för att identifiera även andra antikvariska värden. Förutom den kunskap det direkt kan föra fram, är det också viktigt att känna till i det framtida förvaltandet, så att särskild hänsyn kan tas vid reparationer, installationer, tilläggsisoleringar etc.

Karta från Lantmäteriet.

Upptäckten av resterna av den medeltida kyrkan i Rudskoga tillför ytterligare en punkt på kartan, över bevarade hela, eller delar av timmerkyrkor. Dess närhet till den numer nedbrunna Södra Råda gamla kyrka gör den särskilt intressant, med tanke på den fullskaliga rekonstruktion, och det forskningsarbete som pågår där.

Den centrala placeringen bland de övriga kända timmerkyrkorna i detta koncentrerade område möjliggör intressanta jämförelser, men även nationellt och internationellt sett är det ett mycket spännande fynd.

Som förklaring till kartan ovan skall sägas att Tångeråsa är en väl bevarad timmerkyrka, uppförd i olika etapper under 1290-talet och 1340-talet.

Hammarö har sakristia, kor samt delar av långhuset bevarat från första hälften av 1300-talet.

De båda ovan nämnda kyrkorna ingår i det tiotal bevarade träkyrkor i landet, uppförda under medeltid.

Klockstapeln i Visnum innehåller återanvänt väggtimmer från en kyrka uppförd med liknande grundplan som Hammarö och Södra Råda. Timret är dendrodaterat till efter 1289. Eftersom vankant saknas på timret går det ej att säga hur många år efter.

Södra Råda gamla kyrka, uppförd under tidigt 1300-tal, förstördes i en brand 2001.

Timmerstommen

Bland de väggtimmer som finns bevarade är ingen av dem i sin fulla ursprungliga längd. I och med det kan man inte avgöra några mått i den ursprungliga kyrkans grundplan. Den nuvarande längden på timren är ca 5,5 – 6 meter. Det sägs att kyrkan var 18 alnar lång, vilket bör innebära ca elva meter. D.v.s ungefär det samma som Södra Råda gamla kyrka.

Samtliga stockar har vid återanvändandet troligen kapats i båda ändar, varvid inga knutar heller finns bevarade. Möjligen kan någon rest vara dold vid timrets upplag i murverket.

Vad kan timret då berätta?

Stockarnas ytbearbetning har utförts i så kallad sprätthuggningsteknik. Det är en teknik där man arbetar med yxan i samma riktning som träfibrerna. Man hugger längs med fibrerna, ofta i bandformation, med ganska små hugg där yxan skär ur veden utan att hugga fast. Detta ger mycket karakteristiska verktygsspår som i vissa fall kan ge ett fiskbensliknande mönster. Detta sätt att hugga skiljer sig klart från den numer traditionella tekniken, där man istället arbetar med yxan tvärs fibrerna. Generellt kan sägas att detta sätt att bearbeta timmer upphörde vid tiden runt 1350, men med ganska stor geografisk variation. I de södra landsdelarna verkar det ha försvunnit tidigare, och på vissa platser kan det levt kvar längre.

Bilden visar ett av de övre bjälklagen i tornet. Bjälklaget här, består av återanvänt väggtimmer från den medeltida timmerkyrkan. På bjälken mitt i bild, kan man på den hitre breddsidan se de karakteristiska verktygsspår som den medeltida behuggningstekniken ger.

Timren är huggna till fyrkantiga block med skarpa hörn i tvärsnittet, precis som i de övriga bevarade timmerkyrkorna från medeltiden. Detta ger släta väggar utan ”såtar”.

Väggtimrens bredd ligger på ca 185mm, vilket motsvarar 7,5 svenska verkstum (24,7mm). Detta anger alltså tjockleken på timmerkyrkans väggar.

De är också huggna med avsmalning på höjden från rot till topp. Den genomsnittliga höjden, mätt mitt på timren, är 263mm, med en genomsnittlig avsmalning på 5,6mm/meter.

Medeltalen ovan bygger på mått tagna från fem olika väggtimmer. Fyra av dem håller mycket liknande mått med en medelhöjd på 243mm, och de har alla exakt samma avsmalning mellan rot och topp, 3,64mm/meter.

Den femte stocken är betydligt grövre med en mitthöjd på 343mm och en avsmalning på 13,6mm/meter.

Även om underlaget i Rudskoga är lite klen, är det ändå intressant att göra en jämförelse med Södra Råda gamla kyrka.

Motsvarande mått i Södra Råda var:

Timrets bredd, 148mm (6 verkstum). Timrets medelhöjd, 225mm. Genomsnittlig avsmalning, 5mm/meter.

Av detta kan man göra jämförelsen att Rudskoga kyrka var byggd av betydligt grövre timmer än Södra Råda. Timmertjockleken var ca 37mm större, dessutom var den genomsnittliga höjden ca 38mm större.

Att hugga fram skarpkantigt timmer i de dimensionerna kräver mycket grovt timmer.

Tabellen nedan visar att Rudskoga troligen hade grövre timmer än alla de kända medeltida timmerkyrkorna i området, och förmodligen grövre än alla bevarade i landet.

	Tjocklek mm	Medelhöjd mm
Rudskoga	185	263
Södra Råda	148	225
Visnum	----	192
Hammarö	140	251
Tångeråsa	140	262
Granhult	145	288
Pelarne	145	283

Vissa av måtten är hämtade från ”Södra Råda gamla kyrka, förundersökning 1 Göran Andersson.”

Den yta som utgjort väggtimrens undersida har ett mycket flackt långdrag, d.v.s. en svagt konkav yta. Detta är också typiskt för de medeltida timmerkyrkorna. Långdraget har i dessa byggnader inte till uppgift att rymma någon form av drevning, utan skall endast säkerställa att trycket hamnar på de skarpa kanterna för att ge en någorlunda tät vägg.

Väggtimrens undersida har flacka långdrag.

Mellan varje stock i en timmervägg sitter normalt runda trädymlingar (grova träpluggar) för att stabilisera väggtimren sidledes.

I Rudskogas fall har man i stor utsträckning använt sig av rektangulära dymlingar, även kallat ”spännklossar”. De kan närmast liknas vid korta plankbitar. Vad man känner till från andra medeltida kyrkor förekommer ofta sådana spännklossar endast i timrade gavelrösten (timrade gavelspetsar), förmodligen för att ge större stabilitet åt röstet.

På de timmer som finns i Rudskoga sitter dessa spännklossar med ca fyra meters mellanrum, och mitt i mellan sitter en traditionell rund dymling.

Att allt återanvänt timmer skulle komma från tidigare röstet verkar osannolikt. Mer troligt är att hela timmerstommen varit dymlad på detta vis, med både rektangulära spännklossar och runda dymlingar. Hålen för spännklossarna har en oval form. Formen kommer sig av att man borrar ett hål i vardera änden, för att sedan hugga bort materialet mellan de två borrhålen. Bredden på dessa ovala hål är ungefär 50mm. Längden varierar något men ligger i snitt på 205mm. Djupmättet är ca 130mm.

Den övre bilden visar ett av de ovala dymlingshålen. Nedre bilden visar detalj av borrhningen, där borrhålet går djupare än dymlingshålet. Borrhålets botten kan säga något om vilken typ av navare (borr) som använts.

Några av timren har sin ena bredd sida bearbetad med en enkel form av hyvel, även kallad "skave". Bearbetning med skave är mycket vanligt i de medeltida kyrkorna, både på väggtimmer och uppe i taklaget.

På de skavda ytorna finns en del måleri som skulle kunna vara medeltida.

Det finns även en återanvänd smidesdetalj, som nu utgör förstärkning i en knutpunkt. Det är inte alls otänkbart att denna smidesdetalj kommer från en medeltida dörr.

I släpljuset framträder spåren efter skaven, vars rundade stål gett längsgående färör i veden. Man ser också tydliga rester av måleri.

Överst, mitt i bild, en troligen medeltida smidesdetalj. I bakgrunden ett väggtimmer med skavd och bemålad yta.

I ett av timren sitter en liten kil islagen i märgsprickan. Detta fenomen är inte helt ovanligt i de medeltida kyrkorna. De kan sitta både i märgsprickor eller i mötet mellan två timmer, som exempelvis Granhults Kyrka i Småland (1200-tal), där de förekommer i stort antal. Dess funktion är oklar.

Det förekommer också timmer, som till sin utformning är mycket lika de medeltida väggtimren, men skiljer sig genom att de har en behugning som löper tvärs fibrerna. De har också en del vankant. Detta kan varit timmer som tillkommit vid reparation eller ombyggnad av den medeltida kyrkan. Kanske år 1689, som nämns som ett år för ombyggnad i historiken.

Taklaget

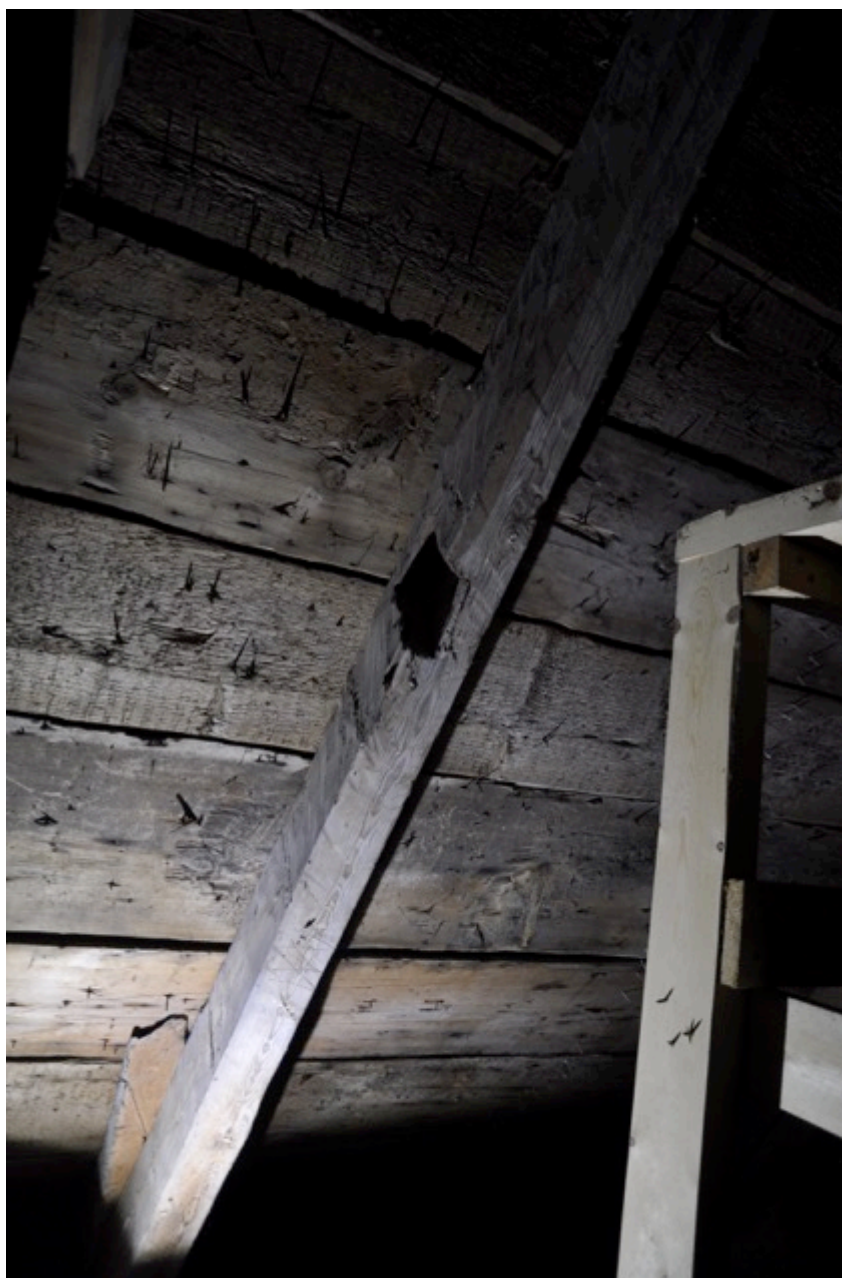
Uppe i tornhuven finns delar som ursprungligen kommer från den medeltida timmerkyrkans takkonstruktion.

Delarna har ganska få spår bevarade, som skulle kunna säga något om taklagets utseende. Även dessa delar är bearbetade med sprätthuggningsteknik, och de klena dimensionerna berättar att de utgjort delar i en takstol.

Några av delarna har säkerligen utgjort högben, då de på ena sidan har en rad spikhål efter undertaksbrädor. Dessutom finns urtag i form av "husade" knutar, knutpunkter där troligen ett snedställt stödben anslutit mot högbenet. Förbandet har varit fixerat med en spik.

Mått tagna på två av dessa högben ger en genomsnittlig dimension på 85x130mm, i tvärsnittet.

Vad gäller Södra Råda, Hammarö och Tångeråsa kyrkor, vet man att de har, eller haft trävalv i kyrkorummet. Det finns dock inga spår som pekar på att Rudskoga kyrka haft någon form av trävalv i kyrkorummet, men det finns heller ingenting som talar mot detsamma.

Ett återanvänt högben, som nu återigen utgör högben i tornhuven. Mitt på högbenet syns en "husad" knut, d.v.s. att knuthaket löper inte hela vägen tvärs över högbenet.

Längst upp i tornhuven finns rester av en gammal vindskiva med rester av tjära. Man kan ana tendenser till sprätthuggning på ytan, och den kan möjligen vara medeltida.

Sammanfattning

Rudskoga utmärker sig bland de övriga medeltida timmerkyrkorna genom sina kraftiga dimensioner på väggtimret, samt det som verkar vara ett konsekvent användande av spännklossar (rektangulära dymlingar).

Det sägs att den ursprungliga kyrkan uppfördes under andra hälften av 1400-talet. Det kan möjligen stämma, även om verktygsspåren för tankarna till tiden före 1350.

De liknelser som gjorts med Södra Råda gamla kyrka skulle också kunna peka mot att kyrkan uppfördes under första hälften av 1300-talet.

Det vore mycket intressant att göra en dendrokronologisk analys av virket, för att fastställa det ungefärliga byggnadsåret

Vid undersökningen noterades inga bitar med bevarad vankant (trädetts yttersta årsring), men det var också så att vi inte aktivt sökte efter detta. Även om inga vankanter går att finna, är det ändå värdefullt med en datering av den yttersta årsringen.

Denna rapport utgör ett exempel på antikvariska värden som går att finna på en kyrkvind, och kanske kan utgöra en sporre till att titta närmare på fler kyrkvindar i Karlstad stift.